

Kyrkans sociallära – en lära för vår tid?

REINHOLD FAHLBECK*

1. Inledning

Den Katolska kyrkan har sedan lång tid utvecklat en sociallära. Denna är tämligen okänd i Sverige trots att den är en ledande socialfilosofi i världen. Det kan rentav påstås att den utgör *den* ledande socialfilosofin. Under alla omständigheter har socialläran stor genomslagskraft av det skälet att den utgör den Katolska kyrkans ”officiella” lära om socio-ekonomiska förhållanden. Det ligger dock utanför denna uppsats att ens översiktligt diskutera sociallärans betydelse i samhällsutvecklingen. Det må pekas på att flera av arkitekterna till EG haft och har en starkt katolsk inriktning, det må vara Konrad Adenauer, Robert Schuman eller Jacques Delors. Den för oss i Sverige kanske mest intressanta och näraliggande frågan är i hur hög grad den sociala dimensionen inom EG är ett utflöde av socialläran. Tillspetsat torde det kunna påstås att det sociala inslaget i denna dimension, alltså det som inte främst är konkurrensrättsligt, är ett utflöde av socialläran!

Syftet med denna korta presentation av socialläran är för det första att i största korthet ge en analytisk bild av socialläran, dess uppkomst, innehåll, karaktär, karakteristika och förhållande till andra socialläror. För det andra skall det konkreta innehållet i vissa centrala delar av socialläran presenteras. Detta sker i huvudsak genom okommenterade citat från de två senaste auktoritativa framställningarna av socialläran, 1981 och 1991.

Socialläran presenteras på ett sätt som i görligaste mån frigör den från den Katolska kyrkan och från den religiösa bas på vilken den vilar. Skälet är att intresset är fokuserat på en socialfilosofi och det sociala budskap som denna förmedlar. I ett sådant perspektiv saknar den religiösa grunden intresse; se även avd 5 nedan. Den som läser socialläran kan stryka alla hänvisningar till ”Gud” ur texterna. De argument och synsätt som framläggs i encyklikorna kan då verka ”enbart” med sin egen övertalningsförmåga. Den som gör så finner att socialläran håller ihop av egen kraft. Läsaren finner även att texterna framstår som klarare och mera begripliga. Än mera oväntat, kanske, är att sprängkraften i budskapet tilltar när det framställs naket, isolerat.

2. Socialläran. Framväxt och innehåll

Med ”socialläran” förstås den Katolska kyrkans lära om det sociala livet, en social dimension av Kyrkans budskap. ”(S)ocialläran lyfter fram budskapets konkreta konsekvenser för samhällslivet och ställer det dagliga arbetet och kampen för rätt-

* Professor vid Lunds universitet samt Handelshögskolan i Stockholm.

visa” i ett kristet perspektiv.¹ Det ligger inget förvånande i detta. Det sätt på vilket arbetslivet utformas berör de flesta människor i deras vardagliga situation på ett mycket ingripande och nära sätt. Socialläran är dock inte begränsad till arbetslivet. Den omfattar hela det sociala livet; se avd 4.

Läran har djupa rötter i historien. Inom skolastiskt tänkande utvecklades omfattande socialläror, till exempel av Thomas av Aquino (1225 – 1274). I sin moderna form finns socialläran främst uttryckt i ett antal påvliga rundskrivelser, *encyklikor*.² Den första socialencyklikan utfärdades 1891, *Rerum novarum*. Hundra år senare utfärdades den hittills senaste, *Centesimus annus*. Av stor betydelse är också den s.k. pastoralkonstitutionen som antogs av Andra Vatikanconciliet 1965, *Gaudium et Spes* (Glädje och Hopp), vanligen kallad ”Kyrkan i världen av idag”.

På regional nivå utfärdas ofta skrivelser som uttolkar socialläran för den särskilda regionen. Hänvisning kan ske till ett mycket omdiskuterat herdebrev som biskoparna i USA offentliggjorde 1986, *Economic Justice for All: Catholic Social Teaching and the U.S. Economy*.³ I Latinamerika har flera motsvarande herdebrev utfärdats, främst av biskopskonferenserna i Medellín, Columbia, 1968, och Puebla, Mexico, 1979; jfr not 15.

Encyklikorna behandlar i stort samma frågor. Samtidigt skiljer de sig åt i betydande grad. Detta beror till stor del på att tidens problem i mångt bestämmer inriktningen på och det närmare innehållet i en encyklika. De utfärdas för att ge svar på frågor som är särskilt pressande. När *Rerum novarum* utfärdades 1891 stod arbetarfrågan i centrum. Den skrevs mot bakgrund av ”vilken fruktansvärt orättfärdig situation arbetarklassen i de nyligen industrialiserade länderna befann sig i”⁴ och de krav på förändringar som restes av socialismen och kommunismen i samhällen genomsyrade av liberalismens, marknadsekonomins och kapitalismens principer. Den senaste encyklikan, *Centesimus annus*, kan sägas vara präglad av samma fråga, ehuru i en radikalt annorlunda situation efter kommunismens och den doktrinära socialismens fall. Encyklikan 1931, *Quadragesimo anno*, präglades av de fascistiska staternas framväxt. Internationaliseringen präglar encyklikan

¹ Encyklikan *Centesimus annus* (Människans välfärd), 1991, avsnitt 5.

² Ordet encyklika betyder ”rundbrev”. Det kommer ytterst av grekiskans enkyklios, ”rund”. Encyklikor får vanligen namn efter begynnelseorden i texten. Sammanlagt har nio rena socialencyklikor utfärdats: *Rerum novarum* (”De nya tingen ...”; 1891, Leo XIII, vanligen kallad ”Om arbetarfrågan”, efter sin undertitel); *Quadragesimo anno* (”På det fyrtionde året ...”; 1931, Pius XI); *Mater et Magistra* (”Moder och Lärarinna ...”; 1961, Johannes XXIII); *Pacem in Terris* (”Fred på jorden ...”; 1963, Johannes XXIII); *Populorum progressio* (”Folkens utveckling ...”; 1967, Paulus VI); *Octogesima adveniens* (”Det åttionde årets ankomst ...”; 1971, Paulus VI); *Laborem exercens* (”Under utförande av arbete...”; 1981, Johannes Paulus II, i svensk översättning kallad ”Människans arbete”); *Sollicitudo rei socialis* (”Omsorg om sociala frågor ...”; 1987, Johannes Paulus II) samt *Centesimus annus* (”Det hundraåret ...”; 1991, Johannes Paulus II, kallad ”Människans välfärd” i svensk översättning). Alla har översatts till svenska men ingen samlingsvolym finns. På engelska finns tex O’Brien, D J, & Shannon, T A, *Catholic Social Thought: The Documentary Heritage* (Orbis Books, New York, 1992). Litteraturen är ofantlig. En introduktion på svenska med litteraturhänvisningar ges i Bischofberger, E, & Zarella, M, *Arbete före kapital: Den Katolska kyrkans sociallära* (Brevskolan, 1985).

³ Se om detta tex några artiklar i tidskriften *Signum* åren 1986 och 1987.

⁴ Encyklikan *Centesimus annus*, avsnitt 12.

Pacem in terris, 1963. Det globala ansvarstagandet präglar särskilt *Sollicitudo rei socialis*, 1987.

Det finns inget fastlagt program för utfärdande av encyklikor. Att den första utfärdades 1891 har sålunda ingen bestämd, på förhand given förklaring. Det samma är fallet med efterföljande socialencyklikor. Många har visserligen utfärdats på tioårsintervall av den första – 1931, 1961, 1971, 1981 och 1991 – men detta beror inte på ett bestämt program utan får ses som uttryck för en mänsklig tendens att ihågkomma jämna tioårsintervall. Varje påve har fullständig handlingsfrihet. Encyklikorna är tämligen långa, kring 50–80 sidor i tryck.

3. Socialläran. Karaktär och karakteristika

Socialläran innehåller en klar och medvetet utformad socialfilosofi. Visserligen anges att Kyrkan ”har ingen egen modell att föreslå. Konkreta och effektiva modeller kan bara skapas inom ramen för olika historiska situationer och genom att alla ansvariga anstränger”. Vad Kyrkan säger sig göra är endast att den ”erbjuder sin sociallära som en oumbärlig orientering”.⁵ Dessa uttalanden framstår dock som alltför blygsamma. Visserligen behandlas många samhällsfrågor inte i socialläran och de riktlinjer som ges i frågor som behandlas är allmänt hållna. Inte desto mindre förmedlar socialläran en tämligen heltäckande bild av en samhällsordning, mera utmejslad än de flesta regeringsprogram, för att inte tala om parti-program. Uttalandena framstår som alltför blygsamma även i ett annat avseende. Socialläran är normativt utformad. Den anger vad som bör ske, hur förhållandena bör utformas, vad som är rätt och fel. Den har ambitionen att dess normer skall beaktas och i görligaste mån genomföras. Det finns en starkt ”politisk” vilja bakom texterna.

Som totalmodell avviker socialläran på ett markant sätt från alla de modeller som olika politiskt-ekonomiska rörelser i västerlandet lagt fram och byggt på sedan cirka 200 år. I enskildheter kan däremot dessa modeller lätt relateras till socialläran. Det är därför som totalmodell som socialläran får sin sprängkraft och vitalitet.

Hur motiveras och legitimeras olika satsar och påståenden i encyklikorna? Den Katolska kyrkans sociallära vilar på biblisk grund. Utöver bibliska referenser stöder den sig främst på etiska och empiriska överväganden. En utveckling har skett i detta hänseende. De tidigare encyklikorna stödde sig i stor utsträckning på ”naturrätten”, dock utan att närmare ange innebörden av detta begrepp. Ibland anförs ”naturrätten” utan närmare förklaring som något som finns i sig. Här och där framgår att innebörden hänförs sig till vad ”historien klart visar” (se avd 4, citatet ur *Quadragesimo Anno*) eller eljest mänsklighetens kollektiva erfarenhet. Sådana principer kan anges vara både ”sanna” och till tiden eviga. Den grundläggande definitionen av begreppet ”subsidiaritet” (se avd 4) kan sägas spegla denna metodik. I de senare encyklikorna är arbetssättet delvis annorlunda. De innehåller större inslag av vetenskaplig diskussion, särskilt inslag av ekonomisk och social teori. Anslaget är vidare i tilltagande grad empiriskt. Texterna analyserar sina frå-

⁵ Encyklikan *Centesimus annus* (Människans välfärd), 1991, avsnitt 43.

geställningar, till exempel kommunismens fall som ekonomiskt system, och drar slutsatser därifrån. Metodiken är sålunda i viss mån induktiv där tidigare encykliker haft en mera deduktiv prägel. Detta utsätter tydligen texterna för större risker för kritik. Samtidigt innebär denna metodik en större öppenhet.

Detta mer samhällsvetenskapligt orienterade arbetssätt utesluter dock inte att naturrättsligt färgade ställningstaganden. I *Laborem exercens* 1981 kan hänvisas till avsnitt 13 där det i första stycket anges att det är ”sant i sig själv” att ett på visst sätt funtat arbetssystem är rättvist (se nedan avd 6.1). I avsnitt 14 hävdas att ett visst synsätt ”strider mot produktionsmedlens natur liksom mot äganderättens natur” (se nedan avd 6.2). Uttalandet är dock kanske inte så uppseendeväckande som det i förstone framstår. Det bygger på tidigare resonemang och kan möjligen sägas vara en slutsats snarare än ett påstående. Uttalandet speglar en ofta använd metodik.

4. Grundläggande principer

Socialläran bygger på biblisk grund. De normer och den människosyn som Bibeln uttrycker är grunden för socialläran. Det innebär att socialläran inte i första hand är en lära om samhälle och ekonomi utan om människan. Människan är skapad till Guds avbild. Människan är Guds barn. Människan är *imago Dei*. Detta ger människan en unik värdighet. Detta innebär också att människor är jämlika. Gud framställs i Bibeln som skapare, Gud arbetar. Människan inbjuds i Bibeln att taga del i och fortsätta Guds skaparakt. Allt detta innebär att människan är skapare, subjekt och mål.

En kort sammanfattning av den samhällsmodell som socialläran förordar finns i *Sollicitudo rei socialis*, 1987. Det heter där att länder bör eftersträva ”en demokratisk ordning med tonvikt på deltagande. – Det politiska samhällets ’hälsa’ – som visas i att medborgarna fritt och ansvarsfullt deltar i det politiska livet, i rättssäkerheten och i respekten för och främjandet av de mänskliga rättigheterna – är en nödvändig förutsättning och en säker garanti för ’hela människans och alla människors’ utveckling”.⁶

Tre principer brukar särskilt framhävas som överordnade: subsidiariteten, solidariteten och personaliteten. Dessa är dock inte begränsade till socialläran utan är gemensamma för alla livsområden.

Subsidiariteten innefattar en kompetensregel. Den har inget materiellt sakinnehåll. Denna princip har kanske blivit den mest uppmärksammade. Skälet är att den blivit en ledande princip inom EU.⁷ Det latinska ordet ”subsidium” betyder ”hjälp”, ”stöd”. Tanken är att högre organ skall ge hjälp och stöd till lägre så att dessa kan förverkliga principen om nedifrån och upp. Principen formulerades i sin nuvarande utformning i *Quadragesimo anno*, 1931.⁸

⁶ Encyklikan *Sollicitudo rei socialis* (Kyrkans omsorg om utveckling och fred), 1987, avsnitt 44.

⁷ Se till exempel EG-fördraget artikel 5 (tidigare artikel 3b).

⁸ Encyklikan *Quadragesimo Anno*, 1931, avsnitt 79 (Credos förlag, Stockholm 1940).

”Det är nu visserligen sant, vilket historien klart visa, att, såsom en följd av de förändrade förhållandena, åtskilligt som förr kunde fullgöras av mindre sammanslutningar, numera endast kan genomföras av större sådana, men likväl förblir en mycket viktig princip inom socialfilosofin fast och orubblig, och intet kan ändra eller rubba den, nämligen att: liksom det vore orätt att taga ifrån de enskilda individerna det, som de genom egna krafter och egen praktisk duglighet kunna bemästra, för att därmed belasta den gemensamma verksamheten, så vore det kränkande för rättvisan och tillika till stor skada och störande för en god ordning att åt en större och mer framträdande organisation överlämna, vad mindre och obetydligare sammanslutningar kunna åtaga sig och ansvara för”.

Principen återkommer fortlöpande i encyklikorna. Som exempel kan här pekats på ett uttalande som citeras i avd 6.6. Principen innebär att samhällen skall byggas nedifrån och upp, inte tvärtom. En konsekvens av detta är att familjen utgör grunden för samhällsordningen.

Solidariteten innebär gemenskap mellan människor och ett ansvar för alla gentemot alla andra. De latinska ordet ”solidum” betyder ”fasthet”, ”säkerhet” men också ”hel”, ”odelad”. Solidariteten är inte begränsad till hjälpsamhet och medkänsla, *sympati*. Den är mera av gemenskap och förmåga att leva sig in i andra människor, *empati*. Principen innebär ett framhävande av det gemensamma bästa, *commune bonum*. Principen kallas ofta för solidarism. Den klassificeras då som en ordning på samma sätt som kapitalism, konservatism, socialism osv. En annan aspekt på solidarismen är att socialläran står på den enskilda människans sida, särskilt den fattiga människan. Socialläran är, brukar det ofta sägas, en ”option för de fattiga”, dvs. den är ”en röst för de som saknar röst”, en väg som sätter de fattiga främst. Solidariteten gäller i flera relationer, (1) mellan enskilda och grupper, (2) mellan enskilda och grupper i förhållande till helheten samt (3) i motsatt riktning helheten i förhållande till enskilda och grupper. Solidariteten gäller inte bara nationellt utan även globalt. I *Laborem exercens*, 1981, gisslas till exempel ”olika former av utsugning” som sker på det internationella planet till förmån för industriländerna på bekostnad av ekonomiskt fattiga länder.⁹

Personaliteten innebär att varje människa har ett berättigat krav att bli respekterad som person. Varje enskild person är skapare, subjekt och mål (se tex det sista citatet i avd 6.3 nedan). Denna princip och de därtill knutna mänskliga rättigheterna är inte ”betingade av det arbete hon utför, utan ... grundar sig på hennes värde som person”.¹⁰ Den enskilde har ett rättmätigt anspråk på autonomi, till exempel i fråga om val av utbildning och yrke. Det är statens uppgift att tjäna de enskilda människorna så att denna princip kan förverkligas. En annan sak är att den enskildes autonomi inte är oinskränkt. Solidariteten och *commune bonum* utgör begränsningar.

På ett mera konkret plan bygger socialläran på idéer som dessa:

1. arbetet har ett självklart försteg framför kapitalet; ”arbete går före kapital”;
2. kapitalet består endast av ting. Dessa ting har skapats av människor och de står därför till människornas förfogande;

⁹ Se särskilt avsnitt 17. Kritiken återkommer utförligt och i skarpare ordalag i encyklikan *Sollicitudo rei socialis* (Kyrkans omsorg om utveckling och fred), 1987.

¹⁰ Encyklikan *Centesimus annus* (Människans välfärd), 1991, avsnitt 11.

3. arbetet har ett egenvärde, det är inte en vara. Det skall bland annat tjäna enskildas personliga utveckling och skaparkraft. Arbetet är till för människan, inte människan för arbetet;
4. staten är blott en del av samhället och inte varken samhällets syfte eller mål;
5. lönen skall vara rättvis och ge arbetstagaren försörjning för sig och sin familj;
6. kvinnans lika rätt till utbildning och roll i yrkeslivet skall upprätthållas i förening med hänsyn och respekt för hennes roll som moder och sammanhållande kraft i familjen.

5. Är socialläran en fusklära? Gud finns ju alltid till hands!

Socialläran vilar på biblisk grund. Den är utvecklad ur ett teologiskt tänkande. Detta innebär att hänvisning kan ske – och sker – till uppenbarelsen i Bibeln och till Gud. I till exempel encyklikan *Laborem exercens*, 1981, finns ett nittiotal noter med hänvisningar nästan uteslutande till bibelställen.¹¹ För en samhällelig debatt är denna ”teknik” inte en fördel. För den kritiske eller ironiske ligger det nära till hands att hävda att socialläran bygger på principen att när alla andra argument tryter kan man alltid taga till ”Gud”. Vidare saklig debatt kan då uppfattas som utsiktslös; ”Gud har talat, saken är avgjord.”¹² Det kan tyckas att en lära som för sitt berättigande åberopar sig på ”Gud” knappast kan ha någon större övertalningsförmåga i en alltmer sekulariserad värld. Därtill kommer att socialläran gör anspråk på att vara allmängiltig. Den anser sig böra gälla även i länder och kulturer som har föga eller inga inslag av kristet tänkande.

Den kritiske eller ironiske kan vara benägen att avfärda socialläran som en anakronism, rentav ett skämt, dåligt eller gott. Avfärdandet ligger nära till hands. När en ”Deus ex machina” står till buds kan även det till synes omöjliga förverkligas. Två kommentarer!

Socialläran är just en social lära, en lära om den sociala ekonomin och det sociala samhället. Som redan påpekats kan den som läser socialläran stryka alla hänvisningar till ”Gud”. Ur ”världslig” synvinkel vinner socialläran på en sådan operation. Som samhällsfilosofi blir den mycket klarare.

För det andra intar socialläran ingen specialplats jämfört med andra sociala filosofier. Även dessa är ytterst baserade på etiska överväganden. Även dessa får sin sprängkraft från den övertalningsförmåga som framförda argument och synsätt har. Inte heller dessa är vetenskapliga i naturvetenskaplig mening.

¹¹ I citaten ur socialläran i denna artikel är nothänvisningar inte medtagna.

¹² Den elaka kan rentav säga att det snarare är ”Rom” än Gud som har talat. Är det inte ”Rom” som formulerar socialencyklikorna? Jo, visst. En illustration till satsen ”Rom har talat, saken är avslutad” (Roma locuta est, causa finita), alltså? Jo, visst!

6. Drag i socialläran

6.1 Arbete och kapital¹³

En väsentlig beståndsdel av socialläran är ”*principen om arbetets överhöghet över arbetet*”. I *Laborem exercens* (Människans arbete) utvecklas denna princip. ”Man måste understryka och framhålla människans överhöghet i produktionsprocessen, *människans överhöghet över tingen*. Allt som ryms i begreppet ’kapital’ ... är endast en samling ting”. Allt detta är ”endast och allenast (är) ett redskap underordnat människans arbete”.

”I ljuset av denna sanning blir det klart att man inte kan skilja ’kapitalet’ från arbetet; på inga villkor kan man heller ställa arbetet mot kapitalet eller kapitalet mot arbetet ... Rättvist, dvs. i överensstämmelse med problemets innersta väsen, sant i sig själv och på samma gång moraliskt rättfärdigt, är ett arbetssystem som i sina grundvalar *övertvinner motsatsen mellan arbete och kapital* och är uppbyggt enligt den ovan anförda principen om arbetets inneboende och verkliga överhöghet”.

”*Denna enhetliga bild*, i vilken principen om människans överhöghet över tingen strikt upprätthålles, *har fallit sönder i människans tanke* ... Det gick så till att arbetet skildes från kapitalet och båda ställdes mot varandra som anonyma krafter, två produktionsfaktorer sedda i samma enbart ekonomiska perspektiv. I sättet att ställa problemet låg ett fundamentalt misstag, som man kan kalla ’*ekonomismens*’ misstag och som består i att betrakta arbetet uteslutande med tanke på dess ekonomiska mål. Man kan och måste kalla detta tankefel *materialismens misstag*, därför att ekonomismen direkt eller indirekt inbegriper övertygelsen om det materiella överhöghet och överlägsenhet och direkt eller indirekt tilldelar det andliga och personliga (människans verksamhet, moraliska värden och liknande) en ställning underordnad den materiella verkligheten”.

”Det är självklart att ifrågavarande motsättning mellan arbetet och kapitalet – *en motsättning inom vars ram arbetet skildes från kapitalet och ställdes mot detta* ... – inte hade sin upprinnelse endast i 1700-talets filosofi och ekonomiska teorier, utan långt mer i den ekonomiska och sociala verkligheten i den tid då industrialiseringen började och med stor snabbhet tilltog, och då man såg till möjligheten att avsevärt öka de materiella rikedomarna, dvs. medlen, och förbisåg målet, dvs. människan, som dessa medel skall tjäna. – Samma misstag, som fick sin bestämda historiska gestalt under den ursprungliga kapitalismens och liberalismens period, kan upprepas under andra omständigheter i tid och rum, om man resonerar utifrån samma teoretiska och praktiska premisser. Den enda möjligheten att radikalt komma till rätta med detta misstag tycks vara att få till stånd lämpliga förändringar, såväl på det teoretiska som på det praktiska planet – förändringar som ligger i linje med den bestämda övertygelsen om personens överhöghet över tingen och arbetets överhöghet över kapitalet som inbegreppet av produktionsmedlen”.

”*Principen om arbetets överhöghet över kapitalet* är sålunda ett postulat av samhällsmoralisk natur”.

6.2 Arbete och äganderätt¹⁴

På samma sätt som arbetet är överordnat kapitalet är det även överordnat äganderätten. Socialläran erkänner och bejakar privat äganderätt. Samtidigt gäller en rangordning. Vidare är ägandet aldrig absolut. I ett ofta citerat uttalande anförde Johannes Paulus II att ”allt privat ägande belastas av en social inteckning”.¹⁵ I

¹³ Alla citat från encyklikan *Laborem exercens* (Människans arbete), avsnitten 12, 13 och 15.

¹⁴ Alla citat från encyklikan *Laborem exercens* (Människans arbete), avsnitt 14.

¹⁵ Tal vid biskopskonferensen i Puebla, Mexico, 1979.

encyklikan *Laborem exercens* formuleras principen på detta sätt: ”rätten till personlig egendom är underordnad rätten till gemensamt bruk, ty tillgångarna är bestämda för alla”. En utförlig diskussion följer därefter.

”Som redan tidigare nämnts förvärfvas egendom främst genom arbete och för att tjäna arbetet. Detta gäller alldeles särskilt äganderätten till produktionsmedlen. Att betrakta dessa som ett särskilt egendomskomplex för att i form av ’kapital’ ställa dem i motsats till arbete och – vad mera är – exploatera arbetet strider mot produktionsmedlens natur liksom mot äganderättens natur. Dessa tillgångar kan inte ägas i strid med arbetet och inte heller för ägandets skull, eftersom den enda rättmätiga grunden för äganderätten till dem – såväl den privata som den offentliga eller kollektiva – är att *de skall tjäna arbetet* och därvid göra det möjligt att förverkliga den första principen i detta sammanhang, nämligen att tillgångarna är bestämda för alla och att alla har rätt att utnyttja dem. Från denna synpunkt på arbetet och allas rätt att använda människans tillgångar kan man inte heller utesluta en *socialisering* av vissa produktionsmedel under lämpliga förutsättningar”.

”En alldeles särskild betydelse får i detta ljus de talrika ... förslag om gemensamt ägande av produktionsmedlen, om arbetarnas delaktighet i företagets ledning och/eller i deras vinster, om att arbetstagnarna bör äga aktier i företagen osv.”

”Om sålunda den behårda kapitalismens ståndpunkt kräver en ständig översyn med sikte på en reform som avser människans rättigheter i vidaste mening och i samband med hennes arbete, måste det också slås fast att man inte kan genomföra dessa mångfaldiga och högeligen önskvärda reformer bara genom att avskaffa det privata ägandet av produktionsmedlen. – De upphör då endast att vara en viss samhällsgrupps – dvs. de privata ägarnas – egendom för att i stället tillhöra det organiserade samhället och underställas förvaltning och direkt kontroll av en annan grupp personer som trots att de inte äger dem likväl förfogar över dem på det nationella eller lokala planet i kraft av den makt de utövar i samhället”.

”Att i ett kollektivistiskt system överföra produktionsmedlen i statens ägo är inte liktydigt med att ’socialisera’ denna egendom. Om socialisering kan man tala först när samhällets ställning som subjekt är säkerställd, dvs. när var och en på grund av sitt arbete har full rätt att betrakta sig som delägare i den stor verkstad där han arbetar tillsammans med alla andra. En väg till detta mål skulle kunna vara att i görligaste mån förbinda arbetet med äganderätten till kapitalet och att inrätta en rad förmedlande organ med ekonomiska, sociala och kulturella uppgifter, organ som skulle åtnjuta verklig självständighet gentemot offentliga myndigheter och sträva efter att nå sina särskilda mål i lojalt samarbete med varandra inom ramen för de krav som ställs av det allmänna bästa. De skulle på detta sätt både till det yttre och det inre utgöra levande sociala enheter, och deras medlemmar skulle betraktas och behandlas som personer och stimuleras att ta aktiv del i deras verksamhet”.

6.3 Arbetet som ett värde eller som en vara¹⁶

Encyklikan *Laborem exercens*, 1981, är en lovsång till arbetet. Arbetet utgör ”en grundläggande dimension” i det mänskliga livet på jorden. Arbetet innebär att människan deltar i skapelsen och skapelsearbetet. Arbetet har sålunda en transcendent natur. ”Det finns inget tvivel om att människans arbete har ett etiskt värde, som omedelbart hänger samman med att den som utför det är en person, ett medvetet och fritt subjekt som bestämmer över sig själv. – Därav följer omedelbart en mycket viktig slutsats av etisk natur: även om det är sant att människan är bestämd för och kallad till arbete, så är arbetet dock framför allt till för människan och inte

¹⁶ Citaten från encyklikan *Laborem exercens* (Människans arbete), 1981, avsnitten 6 och 7.

människan för arbetet. – Ty *målet för arbetet* ... förblir till sist alltid människan själv”.

”I modern tid, ända från industrialismens början, har den kristna sanningen om arbetet mödats motstå olika *materialistiska och 'ekonomistiska' tankeriktningar*. En del anhängare av dylika idéer uppfattade och behandlade arbetet som ett slags 'vara', som arbetaren – i synnerhet industriarbetaren – 'säljer' till arbetsgivaren, som samtidigt är ägare av kapitalet. – Detta sätt att uppfatta arbetet var tidigare mycket utbrett, kanske särskilt under förra hälften av 1800-talet, men sedan dess har uttryckliga formuleringar av denna typ så gott som helt försvunnit och gett plats för ett mera humant sätt att tänka och värdera. – Trots detta finns ständigt risker för att man behandlar människans arbete som en 'vara' *sui generis* eller som en opersonlig 'kraft' som är nödvändig för produktionen (man talar ju om 'arbetskraft') – *den risken finns alltid* när hela synen på ekonomins problem präglas av den materialistiska ekonomismens principer”.

6.4 Vinst¹⁷

Socialläran har gått i närkamp med alla socio-ekonomiska system under de senaste århundradena. Detta innebär att socialläran även diskuterar vinsten, en hörnsten i flera sådana system.

”... vinsten har en berättigad funktion som tecken på att ett företag fungerar väl. – Men det är inte bara vinsten som säger något om tillståndet i ett företag. – Ändamålet med ett företag är nämligen inte bara att det skall gå med vinst utan att det skall finnas till som en gemenskap av människor som på olika sätt strävar efter att tillfredsställa sina grundläggande behov och som utgör en särskild grupp som tjänar samhället i stort”.

”Alienation finner man även inom arbetet, när det är organiserat på ett sådant sätt att det skall inbringa största möjliga avkastning och vinst utan att man bryr sig om, huruvida arbetaren genom sitt arbete växer eller förminsas som människa, allt eftersom han alltmer deltar i en äkta solidarisk gemenskap eller blir isolerad i ett nätverk av relationer, som är präglad av nedbrytande konkurrens och ömsesidig alienation och där han blir betraktad endast som medel och aldrig som mål”.

6.5 Marknaden¹⁸

Marknaden har stått i centrum för socialläran alltsedan den första encyklikan 1891. Den senaste encyklikan, *Centesimus annus*, 1991, ägnar likaledes marknaden stor uppmärksamhet. Detta sker mot bakgrund av bland annat kommunismens fall och det förhållanden att marknadsekonomin av många uppfattas som en nödvändig och överlägsen ekonomisk ordning.

”På både internationell och nationell nivå förefaller den fria marknaden vara det effektivaste sättet att använda resurser och möta behov. Men detta gäller bara när det är frågan om behov som är möjliga att betala och kan översättas i köpkraft och för resurser som låter sig marknadsföras till ett tillfredsställande pris. Det finns dock många mänskliga behov som det inte finns utrymme för på marknaden. – I denna bemärkelse kan man med rätta tala om kamp mot ett ekonomiskt system, om nämligen systemet förstås som en metod syftande till att värna om kapitalets absoluta dominans i ägandet av produktionsmedel och jord i former som strider mot det mänskliga arbetets frihet och värdighet. I kam-

¹⁷ Citaten från encyklikan *Centesimus annus* (Människans välfärd), 1991, avsnitten 35 och 41.

¹⁸ Citaten från encyklikan *Centesimus annus* (Människans välfärd), 1991, avsnitten 34, 35, 42 och 43.

pen mot ett sådant system är det som föreslås som alternativ inte socialismen, eftersom den i verkligheten inte är något annat än statskapitalismen, utan snarare ett samhälle med fritt arbete, företagsamhet och medbestämmande. Ett sådant samhälle står inte i motsats till den fria marknaden men kräver att marknaden på ett tillbörligt sätt kontrolleras av samhälle och stat, som en garanti för att hela samhällets grundläggande behov beaktas”.

Socialläran ”erkänner det positiva värdet av fri marknad och fri företagsamhet men samtidigt poängterar att dessa värden måste vara inriktade på det allmänna bästa”. Vad innebär nu detta? ”Kan man efter kommunismens misslyckande säga att kapitalismen har segrat som socialt system och att kapitalismen bör vara målet för de länder som nu strävar efter att återuppbygga sin ekonomi och sitt samhälle?” Inget kategoriskt svar ges. Det finns faktorer som talar för och sådana som talar emot ett jakande svar. Det konstateras sammanfattningsvis att ”(D)et finns en fara att en radikal kapitalistisk ideologi breder ut sig ... och blint överlåter lösningen ... åt de fria marknadskrafternas spel”.

Som synes är inställningen i encyklikan 1991 ambivalent. Det har dock ofta sagts att ställningstagandet 1991 är mera positivt till marknaden än tidigare encyklikor. I den första socialencyklikan, 1891, brännmärktes den dåvarande fria marknaden i svidande ordalag.

6.6 Staten¹⁹

Stater kommer och går. Den Katolska kyrkan fanns innan någon av dagens stater fanns till, ja innan de statsuppfattningar som dominerar idag ännu hade tänkts ut. Socialläran kan därför diskutera staten med distans och i ett övergripande perspektiv. Staten betraktas inte som mål, inte som herre, inte som ursprunglig. Staten är ett medel, en tjänare, en produkt av människans arbete. Staten intar inte en hög plats i den etiska rangordningen.

”Staten är till sin natur ett instrument medan den enskilda människan, familjen och samhället är före staten, som är till för att skydda deras respektive rättigheter utan att någonsin undertrycka dem”.

”Ekonomisk verksamhet – i synnerhet i marknadsekonomis form – kan inte bedrivas i ett institutionellt, rättsligt och politiskt vakuum utan förutsätter att det finns garantier för individuell frihet och privat egendom liksom stabilt penningvärde och en effektiv offentlig sektor. Därför är det statens huvuduppgift att garantera denna trygghet... – En annan uppgift för staten består i att övervaka och styra de mänskliga rättigheternas tillämpning på det ekonomiska området. Staten har emellertid inte det primära ansvaret på detta område, utan de enskilda, grupper och sammanslutningar som tillsammans utgör samhället”.

”Under senare år har omfattningen av (statliga) ingripanden ökat betydligt, vilket har lett till en ny typ av stat, den s.k. välfärdsstaten. Detta har skett i en del länder som har försökt att bättra avhjälpa nöd och behov genom att undanröja mänskliga ovärdiga former av fattigdom och umbäranden. Överdrifter och missbruk har emellertid under senare år lett till allvarlig kritik av välfärdsstaten, eller ’vårdsamhället’ som man också säger. Funktionsstörningar och brister i vårdsamhället är ett resultat av en felaktig uppfattning om vad som är statens uppgift. Också på detta område måste subsidiaritetsprincipen respekteras: en högre nivå skall inte ingripa i interna angelägenheter på en lägre nivå och beröva den senare dess kompetens”.

¹⁹ Citaten från encyklikan *Centesimus annus* (Människans välfärd), 1991, avsnitten 11, 48 och 49.

”Individen kvävs ofta i dag mellan två poler: staten och marknadstorget. Ibland verkar det som om människan bara vore producent och konsument eller objekt för den samhälleliga administrationen. Människan förlorar känslan för att varken marknadstorget eller staten är det viktigaste ändamålet med livet i samhället. Det har i sig ett unikt värde som staten och marknadstorget måste tjäna”.

6.7 Lönen²⁰

I *Rerum novarum*, 1891, diskuteras lön och lönenivå. I starkast möjliga ordalag utropas att det förhåller sig så ”(A)tt bedra någon på hans rättmätiga lön är en stor synd, som ropar på himmelens strängaste straff”.²¹ I de här i huvudsak citerade encyklikorna är budskapet detsamma men ordvalet mindre drastiskt.

”Det bör också framhållas att ett socio-ekonomiskt systems rättvisa eller i vart fall dess rättvisa funktion i sista hand bör bedömas med hänsyn till hur man i detta system lönar människan för hennes arbete. Här är vi åter framme vid den första principen i hela den etiskt-sociala ordningen, nämligen principen om allas rätt att nyttja tillgångarna. I alla politiska system, oberoende av de grundläggande relationen mellan kapital och arbete, är det lönen, ersättningen för arbetet, som gör det möjligt för det stora flertalet människor att verkligen dra nytta av de för allmänt bruk avsedda tillgångarna, de må vara naturtillgångar eller produkter av arbetet. De förra såväl som de senare blir tillgängliga för den arbetande människan genom den lön hon får som ersättning för sitt arbete. Det är just därför som en rättvis lön i varje enskilt fall blir en prövosten på rättvisan i hela det socio-ekonomiska systemet, eller i vart fall på dess rättvisa funktion. Det är inte den enda prövosten, men den är särskilt viktig och på sätt och vis avgörande”.

”Den bör i första hand användas på familjen. En skälig lön till en vuxen arbetare med familjeansvar skall räcka för att bilda familj, försörja den värdigt och säkerställa dess framtid”.

6.8 Kvinnan²²

I avd 4 ovan anges att en grundläggande princip i socialläran är kvinnors lika rätt till utbildning och roll i yrkeslivet liksom hänsyn och respekt för hennes roll som moder och sammanhållande kraft i familjen. Kvinnor blir i övrigt inte föremål för omfattande specialbehandling i socialencyklikorna. Detta beror sannolikt i främst rummet på att alla grundläggande mänskliga fri- och rättigheter som encyklikorna anger gäller lika för män och kvinnor. Bland dessa rättigheter märks rätt till allmän utbildning, till yrkesutbildning, till arbete och till yrkesval. Lika litet för kvinnor som för män anges att människor i alla dessa avseenden har full frihet att bestämma själva. Socialencyklikorna behandlar inte graden av frihet för varje enskild individ i dessa hänseenden, varken för män eller för kvinnor. Som en röd tråd genom alla encyklikorna går dock i vart fall två drag rörande kvinnor. Arbetet skall anpassas till kvinnans särskilda situation. Lönen för en familjeförsörjare skall taga hänsyn till familjesituationen.

²⁰ Citaten från encyklikan *Laborem exercens* (Människans arbete), 1981, avsnitt 19.

²¹ *Rerum novarum*, 1891, avsnitt 17, paragraf 31. Hänvisning sker till Jakobsbrevet 5:4. För en utförlig behandling se tex von Nell-Breuning, Otto, Kapitalismus und gerechter Lohn (Herder 1960).

²² Citaten från encyklikan *Laborem exercens* (Människans arbete), 1981, avsnitt 19.

7. Avslutning

De glimtar av den Katolska kyrkans sociallära som getts berör övergripande företeelser. Samma synsätt som det här presenterade präglar även andra företeelser. Som exempel kan pekats på fackföreningar, kollektivt uppträdande inklusive strejker, företaget som en gemensamma angelägenhet för arbetstagare och kapitalägare, företagsdemokrati, medbestämmande eller vinstandelssystem.

Är socialläran radikal eller konservativ med gängse bedömningsmallar? Socialläran skulle avvisa frågan som irrelevant. Socialläran vill inte låta sig klassificeras i gängse politiska termer. Ett gott sätt att beskriva socialläran är att den går till roten med frågor och att den inte känner några hämningar. I denna mening är den ytterst radikal. Den torde få sägas vara ytterst radikal även enligt gängse politiska bedömningsgrunder. Detta innebär dock inte att den kan klassificeras på den politiska åsiktskartan. Som framgått gisslar den alla politiska åsiktsriktningar i ett eller flera avseenden. Radikal i ordets egentliga mening, nämligen att gå till roten, är den dock oavsett hur man i övrigt vill klassificera den. Ett exempel! Idén att arbete går före kapital och att arbetet härskar över kapitalet är radikal så det förslår. Skulle denna idé genomföras fullt ut skulle det leda till en nästan total omvandling av många sociala områden, särskilt arbetslivet.²³

Den Katolska kyrkans socialfilosofi framstår som en befrielsefilosofi för den enskilda människan. Detta beror på att den sätter den enskilde i förgrunden, särskilt den fattige. Det beror dessutom på att ledande tankar i socialläran är att arbetet har ett försteg framför kapitalet och att arbetet har ett egenvärde som bland annat skall tjäna enskildas personliga utveckling och skaparkraft.

Är socialläran en lära för vår tid? Ett rimligt svar förefaller att vara: Ja, om vi orkar anamma den!

²³ För en diskussion av arbetslivet från detta perspektiv se Fahlbeck, Ett revolutionerat arbetsliv? Informationssamhället och arbetslivets omvandling, Juridisk Tidskrift 1997-98:4, s 1016.